Militair verleden van Nederland blijvend in beeld?

De fotocollectie van de Sectie Militaire Geschiedenis

Okke Groot

De Sectie Militaire Geschiedenis (SMG) is het kennis-, onderzoeks- en voorlichtingscentrum op militair-historisch gebied voor zover dat de Nederlandse landstrijdkrachten betreft. De aandacht richt zich op de geschiedenis van de Nederlandse landmacht vanaf 1568, het eerste jaar van de gewapende Nederlandse opstand tegen de Spaanse overheersing. De geschiedenis van het instituut bestrijkt meer dan honderd jaar. In 1891 werd de basis gelegd voor de officiële militaire geschiedschrijving binnen de Koninklijke Landmacht. Dit artikel is vooral gewijd aan de fotocollectie van het archief. Hoe kwam het tot stand en hoe functioneert het vandaag de dag?

De aandacht van de Sectie Militaire Geschiedenis (SMG) richt zich op de geschiedenis van de Nederlandse landmacht vanaf 1568. Maar ook het optreden van Nederlandse troepen buiten de landsgrenzen rekent de SMG tot haar onderzoeksgebied. Hieronder vallen uiteenlopende zaken als de geschiedenis van het Nederlandse en het koloniale leger, het Knil, in het voormalig Nederlands-Indië, evenals de recentere crisisbeheersingsoperaties in internationaal verband. Daarnaast bestrijkt het werkterrein van de SMG het optreden van buitenlandse legereenheden op (voormalig) Nederlands grondgebied.

De geschiedenis van de SMG als instituut bestrijkt meer dan honderd jaar. In 1891 werd luitenant-kolonel der Huzaren F. de Bas belast met 'het doen van nasporingen en het maken van studiën op het gebied van de Nederlandse krijgsgeschiedenis'. Daarmee werd de basis gelegd voor de officiële militaire geschiedschrijving binnen de Koninklijke Landmacht (KL). Lag in de beginjaren de nadruk op de beschrijving van veldslagen, tegenwoordig plaatst de SMG de activiteiten van de krijgsmacht in een bredere maatschappelijke en strategische context. De huidige crisisbeheersingsoperaties, die de taken en de organisatie van de KL met name gedurende de laatste tien jaar drastisch hebben beïnvloed, brengen een duidelijke accentverschuiving naar de contemporaine militaire geschiedenis

teweeg. Doordat de SMG de Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) op ieder gewenst moment moet kunnen adviseren bij vraagstukken van militair-historische aard, is deze verschuiving uit het oogpunt van product-gerichtheid een logische stap.

De SMG bestaat uit een Bureau Onderzoek en Publicaties, een Bureau Documentatie en Informatie en een stafgroep. Het Bureau Onderzoek en Publicaties (BOP) is als wetenschappelijk onderzoeksbureau jaarlijks verantwoordelijk voor een groot aantal militair-historische publicaties; negen historici zijn er in vaste dienst. Ter aanvulling beschikt het BOP over een bureauredacteur en een vormgever-cartograaf. Het bureau vervult eveneens een belangrijke rol in het militair onderwijs.

Het Bureau Documentatie en Informatie (BDI) omvat onder meer een documentatiecentrum, een bibliotheek, een kaartenafdeling, een foto- en een filmcollectie. Het BDI speelt een grote rol bij de interne en externe informatievoorziening. Jaarlijks bereiken vele honderden telefonische en schriftelijk verzoeken om informatie het bureau. Twee documentaristen zijn fulltime belast met het adequaat afhandelen van deze verzoeken. Zij maken daarbij gebruik van de grote vakgerichte documentatiecollectie en de omvangrijke bibliotheek (circa dertigduizend banden), maar ook van externe bronnen. Een senior informatiespecialist houdt zich in het bijzonder bezig met de vastlegging van crisisbeheersingsoperaties. Daarbij zorgt hij onder meer voor de aansturing van de functionarissen die in de crisisgebieden de operaties beschrijven van de eenheden waaraan zij zijn verbonden.

De auteur van dit artikel is, als Hoofd Beeldarchief, verantwoordelijk voor de foto- en filmcollectie van de SMG. Dit artikel zal zich toespitsen op de fotocollectie. Naast deze fotocollectie beschikt de SMG over een film- en videocollectie van ruim tweeduizend titels. Op het moment van het verschijnen van dit nummer zal aan de personele bezetting van het beeldarchief waarschijnlijk een parttime AV-documentalist zijn toegevoegd, die deze filmcollectie gaat beheren en exploiteren.

Foto's zover het oog reikt

De fotocollectie van de SMG is voortgekomen uit een aantal collecties die bij de verschillende afdelingen van de voormalige Sectie Krijgsgeschiedenis werden bewaard. Halverwege de jaren zestig werd besloten deze collecties samen te voegen, en een functionaris te belasten met het beheer en de ontsluiting.¹ Sinds het begin van de jaren negentig fungeert het beeldarchief van de SMG als de centrale bewaarplaats van alle fotomateriaal binnen de KL. De aanwas van de collectie is sindsdien navenant geweest.

Militairen proberen
een vastgelopen
personenauto vlot
te krijgen,
omgeving Deurne,
1939-1940.
Het beeldarchief
van de SMG bevat
als een van
de weinige
Nederlandse
fotocollecties
origineel
negatiefmateriaal
van het leger in
de mobilisatie
1939-1940

Foto:
J.D.S. Paters

De huidige collectie valt dan ook direct op door haar spectaculaire omvang: naar schatting telt zij ruim een miljoen beelden. Circa 350 duizend beelden zijn als positief opzichtmateriaal (overwegend fotoafdrukken) in de collectie opgenomen. Een klein gedeelte van deze afdrukken bevindt zich in de collectie fotoalbums van circa honderd exemplaren. Circa vijftigduizend stuks zijn positief doorzichtmateriaal (dia's en lantaarnplaatjes), terwijl ongeveer achthonderdduizend beelden zich als fotonegatieven in de collectie bevinden. Met deze aantallen is het beeldarchief van de SMG verreweg de grootste militair-historische fotocollectie van ons land en schaaft het zich zelfs bij de grootste fotocollecties in ons land. In Nederland zijn op militair-historisch terrein nóg een aantal beeldcollecties het vermelden waard. Het in Delft gevestigde Koninklijke Nederlands Leger- en Wapenmuseum Generaal Hoefer beschikt eveneens over een aanzienlijk fotoarchief. De historische secties van de Koninklijke Marine (het Instituut voor Maritieme Historie) en van de Koninklijke Luchtmacht (de Sectie Luchtmachthistorie) zijn eveneens in het bezit van fotocollecties. Deze collecties zijn net als de fotocollectie van de SMG puur

georiënteerd op het eigen krijgsmachtdeel, maar zijn beduidend kleiner. Daarnaast zijn er raakvlakken met de collectie van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam. Ook 'algemene' fotoarchieven, zoals Nederlands grootste persfotoarchief Spaarnestad in Haarlem, bevatten materiaal dat een beeld van het militaire verleden van Nederland in herinnering roept. Ten slotte is er nog een aantal kleinere militaire musea en zogenaamde 'korpsverzamelingen' met fotocollecties.² Het beeldarchief van de SMG is in dié zin uniek, dat het een ongeëvenaarde omvang aan militair-historisch beeldmateriaal koppelt aan een grote kennis van het vakgebied, in combinatie met een hoge materiaalkwaliteit.

De afdrukkencollectie van het SMG-beeldarchief bevat een aantal bijzonder interessante en zeldzame foto's. De oudste foto's dateren uit de jaren zestig van de negentiende eeuw. Ook uit latere decennia van dezelfde eeuw zijn verschillende uitermate fraaie voorbeelden van fotografie in de collectie terug te vinden. Waardevol is tevens de collectie foto's uit de mobilisaties van 1914-1918 en 1939-1940. Ten slotte verdienen de zeldzame foto's van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in de periode 1945-1950 aparte vermelding.

De dia- en lantaarnplaatjescollectie bevat eveneens een aantal verrassende elementen. Veel van deze beelden zijn bedoeld als instructiemateriaal en dus in hoge mate illustratief voor de opleiding van de militair uit vervlogen tijden. In de collectie bevinden zich onder meer zeldzame handgekleurde exemplaren, die hun nut bewijzen bij de toenemende vraag naar kleurenillustraties voor hedendaagse publicaties.

Een groot deel van de negatievencollectie wordt gevormd door het archief van de Leger Film- en Fotodienst (LFFD) en de daaruit voortgekomen Audiovisuele Dienst KL (AVDKL), de voorloper van het huidige Mediacentrum KL. De LFFD werd in 1946 opgericht als centrale foto- en filmdienst voor de KL. De dienst stoot regelmatig delen van zijn archief af, die dan bij de SMG belanden. De hoge productie van de aan de dienst verbonden fotografen heeft geresulteerd in een archief van onschatbare waarde voor de beeldvorming over de naoorlogse krijgsmacht. Doordat, naast de fotografen in vaste dienst, in het verleden veel dienstplichtigen werden ingeschakeld voor de uitvoering van foto-opdrachten is bovendien een zeer gevarieerd archief ontstaan, dat regelmatig weet te verrassen door de persoonlijke benadering van de jeugdige en veelal behoorlijk getalenteerde fotografen. Naast het LFFD/AVDKL-archief is het archief van de Dienst voor Legercontacten (DLC) een bron van interessant negatiefmateriaal. De DLC was de Legervoortlichtingsdienst in het voormalig Nederlands-Indië gedurende de periode 1946-1950. Veel van het negatiefmateriaal van de DLC is ondergebracht bij het Algemeen Rijksarchief (ARA). In de jaren negentig kwam het bij het ARA ondergebrachte deel van het

Nederlandse,
Nederlands-
Indische en
Republikeinse
militairen plaatsen
gezamenlijk een
bord ter
aanduiding van de
statu-quo lijn, circa
januari 1948.
De DLC leverde
gedurende de jaren
1946-1950 het
officiële beeld van
de militaire
activiteiten in
Nederlands-Indië.
Het beeldarchief
van de SMG bevat
veel afdrukken en
ongeveer de helft
van de totale
negatieven-
productie van
de DLC

archief, na jarenlang een sluimerend bestaan te hebben geleid, onder de aandacht van het grote publiek door een aantal publicaties, waarin de foto's met veel dramatiek als spectaculaire 'ontdekkingen' werden gepresenteerd.¹ Een complementair deel van het DLC-archief van ongeveer dezelfde omvang bevindt zich van oudsher bij de SMG. Hoewel de DLC zich overwegend bezighield met positief gekleurde beeldvorming over de Nederlandse militairen in Indië, en de fotografie een overeenkomstige sfeer ademt, bevat het deelarchief van de DLC incidenteel materiaal dat ook vandaag nog zijn nut voor de geschiedbeoefening kan bewijzen.

Vooral van belang voor de contemporaine geschiedschrijving zijn de negatievenarchieven van de staffotograaf van de Directie Voorlichting van het Ministerie van Defensie en van de Audiovisuele Dienst der Koninklijke Marine (AVDKM). Het bij de SMG berustende deel van beide archieven beslaat de periode van medio jaren tachtig tot begin jaren negentig. De staffotograaf van de Directie Voorlichting is verantwoordelijk voor het overgrote deel van de fotografie in de verschillende tijdschriften die het Ministerie uitgeeft, zoals de *Defensiekrant* en de *Legerkoerier*. Ook uit deze bron ontvangt de SMG periodiek delen van het archief. Hetzelfde geldt voor foto's die door de AVDKM worden vervaardigd. Hoewel de AVDKM

van oudsher tot taak had de fotografie voor het eigen krijgsmachtdeel te verzorgen, is enige jaren geleden besloten tot een werkverdeling tussen de fotodiensten van marine en landmacht. Dientengevolge bevat het archief van de AVDKM sindsdien veel beelden die van belang zijn voor de geschiedenis van de KL, die in goed overleg aan de SMG worden doorgegeven.

Naast de archieven en collecties die via 'formele' weg de SMG bereiken, vindt af en toe ook verwerving van negatieven via particulieren plaats. Zo verkreeg het beeldarchief in 1995 de circa 800 negatieven van de foto's die militair correspondent Wim Dussel tijdens de Korea-oorlog maakte. Maar ook andere, veelal kleinere particuliere verzamelingen vinden hun weg naar de SMG.

Van een andere orde zijn de vele honderden glasnegatieven die het beeldarchief rijk is. Deze negatieven, die grotendeels uit de eerste helft van de twintigste eeuw stammen, vinden hun oorsprong bij verschillende makers. Enige jaren geleden verwierf de SMG het fotoarchief van de Artillerie-Inrichtingen te Zaandam, waarin veel glasnegatieven van deze wapen- en munitiefabriek, en van de filialen in Delft waren opgenomen. Een andere recente aanwinst is de glasnegatievencollectie van de Topografische Dienst in Emmen. Deze collectie bevat veel uitermate tijdgebonden beelden van het voormalige Topografisch Bureau en zijn werknemers, maar ook foto's van wapens, voertuigen, uniformen, gebouwen, stellingen en militaire terreinen. Heel bijzonder in dit archief is een serie bizarre foto's van schietproeven op levende paarden. Behalve de bovengenoemde zijn er nog collecties glasnegatieven van bescheidener omvang met onderwerpen als de mobilisatie 1914-1918, het Regiment Genietroepen in de Utrechtse Kromhoutkazerne omstreeks 1930, de Geneeskundige Dienst van het Knil in de jaren twintig en de aanleg van versperringen gedurende de mobilisatie 1939-1940. Ook het eerder genoemde LFFD-archief bevat een klein aantal glasnegatieven.

De meeste aanwinsten verkrijgt de SMG door afstoting vanuit de militaire organisatie en door schenking. Door de beschikbaarheid van een bescheiden budget is er sinds een aantal jaren echter ook de mogelijkheid incidenteel foto's aan te kopen.

Gebruik van de collectie

Jaarlijks krijgt de SMG circa tweehonderd verzoeken om beeldmateriaal. Het overgrote deel van deze verzoeken betreft foto's. Daarnaast is er een grote 'interne' behoefte aan foto's. Doordat de SMG jaarlijks gemiddeld vier boeken en brochures en circa 25 tijdschriftartikelen publiceert, is er een voortdurende vraag naar beeldmateriaal. Gedurende de laatste vijf jaar

Proefneming met
een Renaulttank,
circa 1930.
Glasnegatieven
kunnen ten prooi
vallen aan
verschillende
vormen van verval.
De foto toont de
gevolgen van een
afschilferende
emulsie
Fotograaf onbekend

stelde het beeldarchief in totaal per jaar aan interne en externe gebruikers tussen de 1500 en tweeduizend foto's ter beschikking.⁴

De externe gebruikers zijn te rangschikken in twee groepen: particulieren en 'professionele' gebruikers. Bij de eerste categorie gaat het meestal om personen met een militair georiënteerde hobby, of oud-militairen, op zoek naar tastbare herinneringen aan hun militaire verleden. Deze gebruikers willen over het algemeen afdrukken van foto's in bezit krijgen. Net als bij topografisch-historische atlassen, maar in tegenstelling tot wat bij veel andere fotoarchieven gebruikelijk is, bestaat bij de SMG de mogelijkheid voor een bescheiden bedrag deze wens vervuld te krijgen.

De professionele gebruikers zijn historici, uitgevers, redacties, militaire instanties en alle anderen die, doorgaans voor een of andere publicatie, passend beeldmateriaal zoeken. Militaire geschiedenis mag zich verheugen in een duidelijk stijgende belangstelling die onder andere blijkt uit een toenemende vraag naar foto's voor publicitaire doeleinden. Tegenwoordig is zo'n tachtig procent van het aangevraagde materiaal bestemd voor publicatie. Anders dan bij de particuliere gebruikers, worden bij de beschikbaarstelling voor professioneel gebruik de foto's overwegend slechts in bruikleen verstrekt.

Bij het in bruikleen geven van foto's verstrekt de SMG een zogenaamde 'bruikleen'-afdruk, verkregen vanaf het originele negatief of een reproductienegatief. Originelen (archiefexemplaren) worden in de regel niet

verstrekt. Van veel van het materiaal dat door het beeldarchief wordt beheerd, berusten de auteursrechten bij de SMG. De tarieven die de SMG voor het gebruik van foto's berekent zijn gerust laag te noemen. De SMG opereert vanuit de gedachte dat zij een met openbare middelen gefinancierd instituut is, en daarom verantwoordelijk is voor een optimale openbaarheid van het door haar beheerde materiaal. Wél bestaat een duidelijk verschil tussen de tarieven voor commercieel en niet-commercieel gebruik.

De toegang tot het beeld

Tot ongeveer tien jaar geleden werd van de totale fotocollectie in hoofdzaak het afdrukkenmateriaal geëxploiteerd. In dit pre-computertijdperk dienden een rubrieksindeling, waarbinnen fotoafdrukken genummerd werden opgeslagen, en een daarmee corresponderend kaartstelsel met summier beschrijvingen als enige ontsluitingsmethode voor de ook toen al omvangrijke collectie. Rond het begin van de jaren negentig was een groot deel van de afdrukkencollectie op deze wijze enigszins toegankelijk. Een groot aantal andere fotoafdrukken, veelal meer recente aanwinsten, bevond zich op dat moment nog ongeïnteriseerd in dozen. Het gebruik van deze collectie was daardoor vrijwel nihil, het materiaal wachtte op verdere verwerking. De grote negatievencollectie werd eveneens nauwelijks gebruikt: een handzame ontsluiting ontbrak geheel en doordat negatieven zich niet zo goed lenen voor 'browsen' hielden de meeste onderzoekers zich er verre van.

Het jaar 1992 was een keerpunt. De geautomatiseerde database deed zijn intrede bij het beeldarchief. Met behulp van het programma Freebase werden tot nu toe aanzienlijke delen van de collectie beschreven en daardoor beter toegankelijk gemaakt. Het gebruik van de geautomatiseerde database biedt veel voordelen boven een handmatig stelsel. Door de onbeperkte mogelijkheid te zoeken op een van de ingevoerde gegevens of een combinatie daarvan kan het tijdrovende en vaak ineffectieve 'bladeren' door de fysieke collectie drastisch worden teruggebracht. Waar vroeger het terugvinden van een foto afhankelijk was van de al dan niet logische plaatsing van een foto binnen een van de soms zeer omvangrijke rubrieken, kan nu door het eenvoudig invoeren van een aantal relevante zoektermen door de hele collectie met grote precisie worden gezocht. In eerste instantie richtten de inspanningen zich bij de ontsluiting op de afdrukkencollectie, maar al snel werd besloten daarnaast de nodige energie te steken in de tot dan toe geheel onontgonnen negatiefcollecties. Bij een collectie van enige omvang dreigt echter al snel een beheersmatig pro-

bleem: invoer van alle afzonderlijke foto's kost veel tijd. De benodigde invoertijd kan aanzienlijk worden bekort door het seriematig invoeren van de negatiefseries. Dit is echter alleen mogelijk indien een archief een zekere mate van ordening kent. Het zal duidelijk zijn dat een doos met losse negatieven, zonder nummering of een andere identificatiemogelijkheid, niet aan de minimale eisen op dit gebied voldoet. De ordening van de bij de SMG aanwezige 'grote' negatievenarchieven was gelukkig zodanig, dat vrijwel elk negatief was te identificeren. Het op deze manier invoeren van een aantal van de negatievenarchieven bleek een verantwoorde keuze: de verhoogde toegankelijkheid van met name het LFFD/AVDKL-archief leidde ertoe dat de effectief bruikbare collectie in relatief korte tijd qua omvang verveevoudigde. De grote winst lag vooral in de toegenomen terugvindbaarheid van specifieke onderwerpen en gebeurtenissen. Een tweede voordeel was de explosieve toename van het aantal beschikbare voorheen 'onbekende' foto's. In een tijd waarin bij publicaties veel aandacht wordt besteed aan plaatsing van niet eerder gepubliceerd beeldmateriaal is dit meer dan een bijkomstigheid.

Promotiefoto ten behoeve van een wervingscampagne voor de Militaire Vrouwenafdeling (Milva), Militair Hospitaal Dr. Mathijssen, Utrecht, 1958. Het archief van de LFFD bevat honderdduizenden negatieven met werk van verschillende door de jaren heen bij de dienst werkzame fotografen dat de geschiedenis van de KL na 1945 op treffende en veelzijdige wijze illustreert

De ervaringen met de seriematige invoer van de negatieven waren zo positief dat eenzelfde benadering werd gekozen met de inventarisatie van de reeds genoemde, in omvang steeds maar toenemende 'ongeïnventeriseerde' afdrukkencollecties. In tegenstelling tot de 'beeld-voor-beeld'-invoer die tot dan toe bij de bestaande gerubriceerde afdrukkencollectie werd gehanteerd, wordt nu bij wijze van inhaalslag elke deelcollectie in de database geïnventeriseerd. Het is bij een dergelijke operatie van belang een juist evenwicht te vinden tussen invoertijd en zoektijd. Een té uitgebreide invoer zal naar alle waarschijnlijkheid onvoldoende rendement opleveren, maar het weglaten van belangrijke elementen degradeert de inspanningen tot een zinloze exercitie. Vooral het gebruik van veel relevante trefwoorden blijkt in de praktijk vruchten af te werpen. Vooral bij het zoeken naar een specifieke eigenschap of beeldelement (zoals een specifieke portretfoto of een foto van een nauwkeurig te benoemen voorwerp) maakt het een wereld van verschil als de zoekgang door een hele collectie wordt teruggebracht tot die door een beperkt aantal deelcollecties.

Venijnige lijmen

Het beeldarchief van de SMG is ontstaan vanuit de gedachte dat de foto- en filmcollecties konden dienen als een beeldbank op militair-historisch gebied. Intern gebruik vormde daarbij het hoofddoel. Aangezien dit interne gebruik in grote lijnen beperkt bleef tot zakelijke illustraties bij militair-historische teksten is het niet verwonderlijk dat 'de foto als object' nu niet bepaald het uitgangspunt vormde bij het beheer van de collectie.

De afdrukkencollectie van de SMG draagt, zoals bij vrijwel elke foto-collectie, ook nu nog duidelijk de sporen van inmiddels achterhaald denken van de opslag van foto's. Tot aan het begin van de jaren negentig werden de afdrukken op kartonnen kaarten geplakt. Tot omstreeks 1980 werd hiervoor lijm gebruikt, later werd gekozen voor dubbelzijdige tape uit een zogenaamd 'lijmpistool'. Van de in de jaren zestig en zeventig gebruikte lijmsoorten moet achteraf helaas worden geconstateerd dat deze in een aantal gevallen ongeschikt waren voor het bevestigen van foto's. De plaatselijk sterke bruinverkleuring van de foto's, is te wijten aan een veel te hoge zuurgraad van de lijm. Andere foto's laten na verloop van tijd los, wat onherroepelijk een groot risico op extra schade met zich meebrengt. Het lijmpistool kent weer zijn eigen problemen: indien de tape wat al te scheutig wordt aangebracht en het overschot niet afdoende wordt verwijderd, kunnen fotokaarten en afdrukken gaan verkleven, met alle kwalijke gevolgen van dien.

Gelukkig brengt de huidige kennis over de juiste opslag van foto's passende oplossingen in de vorm van allerlei verantwoorde materialen waarin afdrukkencollecties kunnen worden ondergebracht.⁵ Bij de SMG is ervoor gekozen de afdrukken te verpakken in een hoesje van de polyestersoort melinex. Het hoesje met de foto wordt verstevigd door een kaart van zuurvrij fotokarton, waarop met potlood een aantal gegevens kan worden geschreven. De in het verleden op karton geplakte afdrukken worden ter bescherming verpakt in eenzelfde hoesje. Een enige jaren gelden begonnen grootschalig reproductieprogramma van afdrukken waarvan geen negatief voorhanden is, draagt weliswaar niet zozeer bij tot het behoud van de fysieke foto, maar stelt tenminste het beeld van deze afdrukken voor de toekomst veilig.

De bij de SMG aanwezige negatieven bevinden zich voor een groot deel in de authentieke negatiefenveloppen of -bladen, waarin ze ooit door de fotograferende dienst werden gearhiveerd. Het materiaal dat als basis dient voor deze verpakkingen voldoet niet aan de huidige normen. De meeste verpakkingen zijn vervaardigd van of met gebruikmaking van pergamijs, een halfdoorzichtige papiersoort die, hoewel veelvuldig gebruikt voor de verpakking van negatieven, onaangename eigenschappen heeft waardoor het ongeschikt is voor verantwoorde opslag.⁶ Vooral in combinatie met vocht kan aanzienlijke schade aan een negatievenarchief worden toegebracht. De wijze van verpakking van de negatievencollectie is dus een bron van zorg. Ompakken zou het devies moeten zijn, ware het niet dat dit een bijzonder arbeidsintensieve operatie is. Behalve het ompakken van de negatieven is het immers ook noodzakelijk de identificatiegegevens en beschrijving over te brengen naar de nieuwe verpakking. Gezien de omvang van dit werk wordt vooralsnog gewacht op een moment waarop dit werk te combineren is met conservering of digitalisering.

Een kleiner gedeelte van de negatievencollectie bevindt zich vreemd genoeg in de afdrukkencollectie. Uit praktische overwegingen is in het verleden overgegaan tot het in pergamijsen zakjes verpakken van losse negatieven, die achterop de fotokaart van de corresponderende afdruk werden geplakt. Met het verknippen van de negatiefstroken ontstond direct het eerste probleem: de samenhang tussen de negatieven werd minder duidelijk of verdween, door inadequate beschrijving in combinatie met het ontbreken van identificatiekenmerken op de film. Het achterop de fotokaarten bewaren van de negatieven leidde vervolgens tot allerlei mechanische slijtage ten gevolge van wrijving, kreuken en vouwen. Ernstiger nog zijn de chemische aanslagen die de negatieven te verduren kregen: de (inmiddels beruchte) lijm waarmee de pergamijsen zakjes werden bevestigd deed ook hier zijn verwoestende werk, waardoor een aantal negatieven inmiddels ernstige verkleuring vertoont. De schade blijft gelukkig in

de meeste gevallen beperkt doordat er een blauwe verkleuring optreedt die bij het afdrukken van zwart-witnegatieven vrijwel of geheel onzichtbaar is. Dat het materiaal door de kwalijke inwerking bijzonder instabiel dreigt te worden is echter evident, zodat de schade op de langere termijn onduidelijk is. Het effect van verkleuringen bij kleurennegatieven laat zich eveneens raden: het materiaal wordt over het algemeen geheel onbruikbaar.

Onderkenning van het bovengenoemde probleem heeft geleid tot het systematisch verwijderen van originele negatieven van de fotokaarten. Een groot aantal reproductienegatieven wordt nog wel op de gewraakte wijze bewaard, maar wordt na een eventueel gebruik voor een afdruk wel direct herverpakt en op een meer verantwoorde wijze opgeslagen.

De conserveringsproblematiek van het negatievenmateriaal is daarmee nog allerminst geheel in kaart gebracht. Een juiste verpakking van negatieven is weliswaar een belangrijke conserveringsfactor, maar de chemische factoren van het materiaal zelf spelen eveneens een belangrijke rol. Glasnegatieven kunnen breken. Toch zijn glasnegatieven chemisch relatief stabiele beeld dragers. De twee meest gebruikte fotografische filmtypen, nitraat en acetaat, lopen door hun instabiliteit veel meer risico. Nitraat is hoogst brandbaar, gaat op de lange termijn verkleven, verpulveren en vervalt uiteindelijk tot stof. Hoewel het proces traag verloopt, staat het vast dat het ooit zal optreden. Dat met in een gevorderd stadium van verval verkerende nitraatnegatieven niet veel meer valt te beginnen, zal duidelijk

Minister van
Oorlog Mr. C. Staf
aan zijn bureau,
Den Haag, 1952.
Deze afdruk van
een di-acetaat
vlakfilmnegatief
toont een zeer
ernstige aantasting
door het 'azijnzuur-
syndroom'
Bron: LFFD

zijn. Acetaat, in het bijzonder di-acetaat, dat in de jaren vijftig als film-drager werd geïntroduceerd, heeft de sterke neiging na verloop van tijd ten prooi vallen aan het zogenaamde 'azijnzuursyndroom', waarbij de drager en de gevoelige laag geleidelijk desintegreren met achterlating van een grillig plooiwerk.⁷ Hierdoor aangetaste negatieven laten zich zonder uitermate kostbare reddingsoperaties evenmin gebruiken. Het azijnzuursyndroom kondigt zijn onherroepelijke komst echter van tevoren aan: wie in zijn zwart-wit negatiefcollectie enigszins gekronkelde negatieven ziet (het verschijnsel doet zich vooral voor bij grote filmformaten, in het bijzonder bij vlakfilm) en een opmerkelijke zure geur ontwaart, moet op zijn hoede zijn: het syndroom is in aantocht.

Het negatievenarchief van de SMG bevat een groot aantal negatieven van alle genoemde soorten, die door de besproken factoren in hun voortbestaan worden bedreigd. De situatie wordt bovendien nadelig beïnvloed door onzorgvuldige omgang in het verleden en een gebrekkige klimaatbeheersing. Het raadplegen van de negatieven is daarom nu voorbehouden aan een selecte groep interne gebruikers, die verplicht katoenen handschoenen dragen, zodat er geen vingerafdrukken meer op de negatieven komen. Met de klimaatbeheersing ligt het moeilijker. Het beeldarchief van de SMG is, zoals zoveel fotobeherende instellingen, gehuisvest in een gebouw waarbij temperatuur- en luchtvochtigheidschommelingen oncontroleerbaar zijn. De voorziene verhuizing omstreeks 2001 moet hierin verandering brengen. In het programma van eisen voor het nieuwe pand van de SMG zijn uitgebreide bepalingen over de opslag van de foto- en filmcollectie geformuleerd. Dit zal naar verwachting resulteren in afzonderlijke 'koude kluizen' voor de zwart-wit- en kleurennegatieven en voor de afdrukkencollectie. Elke soort fotografische drager vereist andere bewaaromstandigheden... Kleurennegatieven en dia's zijn het meest aan verval onderhevig door het relatief snelle vervagen van de gebruikte kleurstoffen, en kunnen het best bij een constante temperatuur van maximaal 3° Celsius worden opgeslagen. Bij zwart-witmateriaal volstaat een constante temperatuur van circa 10° C. De relatieve luchtvochtigheid dient in beide gevallen niet meer te bedragen dan veertig procent. Voor collecties van glasnegatieven en zogenaamde 'fotohistorische' procédés (waaronder afdruktechnieken als zoutdruk, kooldruk en albuminedruk en alle unieke procédés als daguerreotypie en ambrotypie) gelden overeenkomstige richtlijnen. De 'normale' afdrukkencollectie, ten slotte, is vooral gebaat bij een constante temperatuur, die bij voorkeur de 21° C niet te boven mag gaan, en een eveneens constante luchtvochtigheid van maximaal veertig procent.⁸ Alle genoemde vormen van chemisch verval van negatieven, dia's en afdrukken zullen door het gebruik van de juiste klimaatkamers aanzienlijk worden vertraagd. Niettemin is het een gegeven

dat geen van de processen zich laat keren. Actieve conservering is daarom een noodzaak, wil men het materiaal tot in lengte van dagen kunnen blijven gebruiken.

Gevaren bedreigen de collectie

Het besef van de gevaren die haar fotocollectie bedreigen, hebben de smg genoopt een aantal maatregelen te treffen op het terrein van de actieve conservering. De eerste stap in deze richting werd gezet met het eerdergenoemde stelselmatig reproduceren van delen van de afdrukkencollectie, voor zover daarvan geen negatieven aanwezig waren. Omdat het om een respectabele collectie gaat, is dit project nog niet voltooid.

Over de situatie van de negatievencollecties bestond aanvankelijk geen absolute duidelijkheid. Omstreeks 1992 werden in het archief weliswaar drie negatieven aangetroffen die aangetast waren door het azijnzuursyndroom, maar de funeste invloed die het verschijnsel op overige delen van de collectie zou kunnen hebben, werd op dat moment nog niet onderkend. Dat inzicht kwam pas enige tijd later tijdens een ledenvergadering van het Nederlands Fotogenootschap (NFG), waar Hans de Herder, directeur van het toen kersverse Nationaal Fotorestauratie Atelier (NFA), het gevaar van het syndroom onder de aandacht bracht. Steeds meer professionals hebben nu veel kennis over conservering van foto's, maar betrekkelijk kort geleden was dit beduidend minder het geval...

Een inventarisatie van het NFA in het LFFD/AVDKL-archief wees in 1995 uit dat de verzuring behoorlijk had toegeslagen. Hoewel optisch de schade zich slechts hier en daar met moeite liet waarnemen, bleek de zuurgraad van de acetaatfilm zo hoog te zijn dat met name het oudere materiaal binnen een tijdsbestek van circa tien jaar terdege in de gevarenzone zou geraken. Het was dus zaak een plan te maken om dit te voorkomen. Zoals gezegd, zijn vooral di-acetaat vlakfilms gevoelig voor het azijnzuursyndroom. In het LFFD/AVDKL-archief bevinden zich enkele duizenden van deze vlakfilms. Een aantal daarvan begint reeds aanzienlijk te bobbelen, als teken dat drager en emulsie onderling 'wringen'. De meeste problemen lijken zich voor te doen bij wat dunnere filmtypen. Inmiddels is begonnen met het dupliceren van de vlakfilms, waarbij de oudste als eerste voor behandeling in aanmerking komen. Aangezien dit materiaal in een aantal gevallen ouder is dan vijftig jaar, en de gemiddelde levensduur van deze di-acetaatnegatieven op ongeveer zestig jaar wordt geschat, is het duidelijk een race tegen de klok.⁹ Vooralsnog lijkt de opzet te slagen: er zijn, met uitzondering van de drie eerdergenoemde, nog geen beelden verloren gegaan.

Aankomst van
H.M. Koningin
Juliana voor een
defilé van de
Milva, Den Haag,
6 mei 1954.

De vlakfilm-
negatieven uit het
LFFD-archief zijn
onderwerp van een
duplicerings-
programma,
waardoor foto's als
deze voor het
nageslacht blijven
bewaard

Foto:
L.N. Lambregtse

Bij het dupliceringsproject bewijst de invoer van het materiaal in Freebase goede diensten: over het algemeen is bij de beschrijving van de negatief-series het filmformaat vermeld, zodat niet alle negatieven van voor naar achter bekeken hoeven te worden bij het lokaliseren van de vlakfilms. Enige selectie vindt plaats: het komt wel eens voor dat opnamen van dusdanige gebrekkige kwaliteit zijn dat de kostbare duplicering niet verantwoord zou zijn. Wat over het algemeen evenmin wordt geduplicateerd zijn reproductienegatieven, min of meer om dezelfde reden.

Duplicering van negatieven bij het NFRA verloopt volgens een tweestapsmethode: van het originele negatief wordt een interpositief vervaardigd, dat vervolgens als basis dient voor het uiteindelijke duplicaatnegatief. Een van de voordelen hiervan is dat het eventueel beschadigen of verloren gaan van het duplicaat geen onherstelbare gevolgen hoeft te hebben, omdat van het interpositief een tweede exemplaar kan worden vervaardigd. Ook het contrast laat zich bij de tweestapsmethode beter beheersen. Dit laatste is vooral een pré bij oude (glas)negatieven met een lange toonschaal, die minder geschikt zijn voor het afdrukken op hedendaagse fotopapieren.¹⁰ Na duplicering wordt al het materiaal in een PAT-geteste verpakking afgeleverd. Tot nu toe zijn uit de collecties van het beeldarchief van de SMG circa 450 oude vlakfilmnegatieven uit het LFFD/AVDKL-archief en ruim duizend glasnegatieven uit de collecties van de Topografische Dienst en de Artillerie-Inrichtingen op deze wijze behandeld.

Daarnaast werden circa achthonderd aangetaste 6x6- en kleinbeeld-negatieven van foto's gedupliceerd die legercorrespondent Wim Dussel tijdens de Korea-oorlog maakte. Aan de keuze voor juist deze collectiedelen ging een zorgvuldig besluitvormingsproces vooraf. De keuze voor de glasnegatieven werd gemaakt omdat het materiaal, door zijn breekbaarheid, in originele vorm vrijwel niet exploiteerbaar was, en een aantal negatieven beschadigingen en sporen van voortschrijdend verval vertoonde. De unieke Korea-foto's van Wim Dussel verkeerden door gebrekkige bewaaromstandigheden in het verleden eveneens in slechte toestand, terwijl voor verdere achteruitgang moest worden gevreesd.

In totaal werden dus tot nu toe bij benadering 2250 negatieven gedupliceerd. Op een totale collectie van vele tienduizenden negatieven die binnen niet al te lange tijd eveneens risico lopen, lijkt dat wellicht een magere score. Dat niet wat meer haast wordt gemaakt ligt aan de aanzienlijke kosten, die het werk met zich meebrengt. Per negatief kost duplicering ongeveer negentig gulden.

De hoge kosten die zijn verbonden aan actieve conservering dwingen fotobeherende instellingen waarschijnlijk tot zelfreflectie: is de fotocollectie wel waardevol genoeg om er zó veel geld in te investeren? Is er geen zinvol alternatief denkbaar, zoals het vervaardigen van afdrukken en daarvan vervolgens reproductienegatieven te laten maken? Brengt de digitale opslag misschien uitkomst? Bij de SMG is altijd het behoud van cultureel erfgoed uitgangspunt geweest voor de keuzes die gemaakt zijn op het gebied van conservering, of het nu boeken, originele gevechtsverslagen, fotonegatieven of films betrof. Veel van de deelcollecties van de SMG kunnen, na toetsing aan de daarvoor geldende Fotios-criteria, als categorie A- of B-materiaal worden gekenschetst. Vereenvoudigd gezegd betekent dit dat de collecties onvervangbaar en van grote waarde voor de (historische) wetenschap zijn.¹⁰ Vanuit deze optiek is altijd gestreefd naar de hoogst haalbare kwaliteit van het resultaat, ook als hiermee meer kosten waren gemoeid. De tweestaps-duplicering die wordt gebruikt voor geselecteerde negatieven uit de collecties van de SMG betekent dat de desbetreffende beelden zonder kwaliteitsverlies een veilige toekomst tegemoet gaan. Van het filmmateriaal op polyesterbasis, dat wordt gebruikt voor de interposities en de duplicaatnegatieven, wordt immers een levensduur gegarandeerd van vijfhonderd jaar. Wél is duidelijk dat op beslissende momenten keuzes moeten worden gemaakt: conserveren van het ene collectiedeel nu, sluit de behandeling voor een ander collectiedeel voorlopig uit. Aangezien het einddoel is alle waardevolle negatieven te behandelen, zal duidelijk zijn dat er nog een lange weg te gaan is.

Duitse
'Schnellboot-
bunker',
Waalhaven,
Rotterdam,
21 oktober 1946.
Het is voor elke
fotobeherende
instelling zinvol te
onderzoeken waar
de interesses van
haar publiek
liggen.
De bij de smc
berustende foto's
van de Duitse
verdedigings-
werken uit de
Tweede
Wereldoorlog zijn
enorm in trek bij
een omvangrijke
groep van
enthousiaste
liefhebbers
Bron: LFFD

Exploiteren of behouden?

De toenemende stroom gebruikers die de weg naar fotobeherende instellingen in ons land weet te vinden, kan leiden tot een verslechtering van de conditie waarin een collectie verkeert. Veel beheerders van foto-instellingen plegen, gehecht als ze aan hun collectie zijn, huiverig te reageren op belangstellenden. Op veel van onze klanten is, waar het gaat om 'respect voor de foto', veel aan te merken. Mensen kijken vaak het liefst met hun vingers, vouwen foto's om, eten onder dat 'kijken' hun boterhammen met hagelslag en pindakaas, morsen koffie: het aantal mogelijke rampen is legio. Gebruikers in de grafische sector zijn al helemaal catastrofaal: vormgevers, drukkers en uitgevers, berucht om hun plakbandjes, aantekeningen en markeringen op foto's, dient men alleen vervangbaar materiaal ter beschikking te stellen. Vaak zijn de slechte omgangsvormen niet eens zozeer te wijten aan onwil als wel aan onwetendheid, al zal onverschilligheid ook meermalen een rol spelen.

Ook negatieven gaan door gebruik in conditie achteruit, ook al zitten ze nog zo goed opgeborgen en al maken ze alleen zo nu en dan de gang naar de vergroter of het vaklab. De warmteontwikkeling van het vergrotingsapparaat of de printmachine, de wrijving die ontstaat bij het in- en uitpakken zijn stuk voor stuk aanslagen op het voortbestaan van het materiaal. Deze wetenschap zou kunnen leiden tot een ongezond soort 'koud-watervrees', die uiterst nadelig zou kunnen zijn voor de mate van dienstverlening. Een uiterste maatregel zou kunnen zijn: geen foto's meer beschikbaar stellen. Een op het oog tamelijk absurde stap, maar helaas wel degelijk een realiteit bij sommige, hier niet nader te noemen collecties.

Zinvoller lijkt het te zoeken naar een aanvaardbaar compromis. Tegen verval van fotomateriaal door gebruik is een complex van maatregelen te nemen die allemaal een maximale beperking van de schade tot doel hebben. Daaronder vallen onder meer ondubbelzinnige regels in de bezoekersruimte en een streng toezicht op de naleving daarvan. Deugdelijke verpakking van fotoafdrukken is een volgend belangrijk punt. Schade aan negatieven kan worden beperkt door zorgvuldig te zijn bij de keuze van het verwerkende lab.

Een maximale dienstverlening, terwijl de collectie zoveel mogelijk wordt gespaard, is bij de exploitatie van een beeldarchief een realiseerbaar uitgangspunt. Het verwezenlijken ervan stelt echter bepaalde eisen aan de beheerder van de collectie. Dat hiervoor kennis van de collectie van belang is behoeft geen betoog. Ook voor de beheersing is kennis van, of op zijn minst een goed overzicht over een fotocollectie essentieel, als wordt dit niet altijd even goed onderkend. De praktijk maakt echter al snel duidelijk dat een beeldarchief alleen verantwoord kan beslissen over belangrijke zaken als conservering of digitalisering, indien de collectie voldoende in kaart is gebracht.

Hierboven is beschreven hoe de negatievencollecties van het SMG-beeldarchief onderwerp zijn geworden van een dupliceringsprogramma. In aanmerking hiervoor kwamen tot nu toe instabiele vlakfilmnegatieven en glasnegatieven. Het dupliceren van de glasnegatieven kon pas plaatsvinden nadat zorgvuldig het kaf van het koren was gescheiden. Veel van het aanwezige materiaal was weliswaar 'oud' en wellicht 'uniek', maar tegelijk van minderwaardige kwaliteit. Om kosteneffectief een conserveringsopdracht te kunnen uitzetten, waren duidelijke selectiecriteria, een goed overzicht van de te restaureren collectie en een goed overzicht van de overige collectiedelen van grote waarde. Hoe groter een voor conservering in aanmerking komende collectie of collectiedeel is, des te belangrijker dat overzicht is. Niet alleen is het van belang te weten wat de culturele waarde van de onderhavige beelden is in relatie tot de rest van de eigen collectie en overige collecties, maar het is ook zaak zo veel mogelijk verrassingen

uit te sluiten. Misschien zijn er onvermoed nog wel meer 'lijken in de kast', zoals een hevig schimmelende afdrukkencollectie op een weinig geraadpleegde locatie. Vakkennis is een eerste vereiste. In dit verband zou elke fotobeherende instelling het advies moeten krijgen zich aan te sluiten bij het NFG. De bundeling van krachten die uit het collectief voortkomt, biedt ook op andere terreinen veel voordelen voor elke representant van de 'fotocollectie Nederland'. Niettemin heeft het beheren van een omvangrijke fotocollectie in de praktijk doorgaans het meeste weg van de act van de jongleur in het Chinees staatscircuit: om hem heen bevinden zich tientallen stokken waarop al draaiend aardewerken borden balanceren. Het is de taak van de jongleur/fotodocumentalist om met zo min mogelijk scherven uit de strijd naar voren te komen.

De oplossing in nullen en enen?

De computer is inmiddels niet meer weg te denken uit het beeldarchief van de SMG. Door het gebruik van de geautomatiseerde database is de zoektocht naar foto's in veel gevallen teruggebracht tot een fractie van de tijd die vroeger nodig was. De toepassing biedt echter niet meer dan de mogelijkheid gegevens te beschrijven; wie het beeld wil zien, moet terugvallen op het fysieke object: de foto of het negatief. Als de afbeelding tegelijkertijd op het beeldscherm zou verschijnen, zou dat een aantal voordelen hebben: de zoekgang zou nog meer worden gereduceerd en het materiaal zou niet slijten door gebruik. We kunnen ons allemaal voorstellen hoe ons ideale fotoarchief er zou uitzien: een bestand met alle beelden in een hoge resolutie, voorzien van een uitgebreide beschrijving. Het originele materiaal veilig in een geklimatiseerde ruimte om de hoek voor de keren dat er op teruggevallen zou moeten worden.

De realiteit is vrijwel altijd anders: al jaren is onder vakgenoten de kreet gangbaar dat digitalisering van het fotobestand wordt 'onderzocht'. Tegenwoordig wordt deze formulering dikwijls gevolgd door de verwachting dat 'binnenkort' de collectie op het internet zal worden 'gezet'. Er zijn inderdaad initiatieven geweest om collecties, of delen daarvan, via een beeldopslagsysteem te ontsluiten. Het aantal succesverhalen is tot vandaag toe evenwel bedroevend gering gebleven. De techniek leek tot voor kort op dit punt nog té veel in beweging om al een bevredigend resultaat te kunnen leveren. Ook lijkt in een aantal gevallen zonder duidelijk omschreven doelstellingen te zijn gewerkt.

Bij de SMG is gekozen voor een voorzichtige aanpak. Alle enthousiaste verhalen van opdringerige vertegenwoordigers van automatiseringsbedrijven en pakketleveranciers ten spijt, is gewacht met beslissen tot er meer

duidelijkheid bestond over de feitelijke problematiek die met de digitalisering van een (grote) fotocollectie samenhangt. Iets van die problematiek was eigenlijk van meet af aan duidelijk: het scannen en beschrijven van substantiële delen van de collectie leek erg veel werk. Besloten werd daarom door het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI) een haalbaarheidsonderzoek te laten uitvoeren. Dit onderzoek begon in 1998, het onderzoeksrapport kwam in februari 1999 gereed.¹² Het rapport geeft een overzicht van de mogelijkheden de fotocollectie te digitaliseren. Daarbij draait het om drie variabelen: de selectie van de te scannen beelden, de imagekwaliteit en de kwaliteiten van het zoekstelsel. Uit het rapport komt duidelijk naar voren dat het in zijn geheel digitaliseren van de collectie een onhaalbare zaak lijkt: de enorme omvang leidt eenvoudigweg tot astronomische (personeels)kosten. Daarom dienen selectiecriteria te worden aangelegd, die gebaseerd kunnen zijn op uiteenlopende benaderingen, maar die altijd nauw samenhangen met de culturele waarde of de gebruikswaarde van de (deel)collectie. De kwaliteit van het zoekstelsel is eveneens een factor die sterk van invloed is op de personele investeringen in het stelsel: veel gegevensinvoer betekent

Productiehal van de buizenfabriek van de Artillerie-Inrichting Hembrug (Zaandam), 1897. De foto maakt deel uit van een serie albumineafdrukken van de bouw en de oplevering van dit industriecomplex, Die Gustaaf Oosterhuis omstreeks de voorlaatste eeuwwisseling in opdracht van het bedrijf maakte.

Bron: SMG

veel werk, maar bepaalt ook het resultaat. In tegenstelling tot *fulltext retrieval* van gescande en digitaal opgeslagen tekstdocumenten is een gedigitaliseerd beeld niet terug te vinden zonder adequate aanvullende gegevensinvoer. Er zijn voorbeelden van beeldopslagprojecten bekend die juist op dit punt zijn gestrand. Imagekwaliteit is daarentegen een factor die vooral door de stand van de techniek wordt bepaald. Zoals bekend schuiven hier de grenzen van het haalbare voortdurend op.

Bij selectie speelt een aantal factoren een rol, die alle sterke gelijkenis vertonen met de factoren die van toepassing zijn bij de prioriteitsbepaling van te conserveren fotografische dragers. Allereerst is de historische relevantie van het materiaal van belang. De exploitatieperspectieven van de desbetreffende foto's hangen nauw samen met die historische relevantie. Eveneens aan de orde is de staat waarin het originele materiaal verkeert. Voorts speelt bij het beeldarchief van de SMG op de achtergrond mee dat de collectie bij verhuizing naar een nieuw pand, in het bijzonder waar het de negatievenarchieven betreft, minder toegankelijk zal zijn. Juist dít collectiedeel is daarom gebaat bij een digitale toegang. Tenslotte kan het gegeven, dat het scannen van de afdrukkencollectie 'eenvoudiger' is dan het scannen van negatieven bij de beslissing worden betrokken. Deze factoren, die zeker niet alle in één richting wijzen, zullen in de nabije toekomst hopelijk leiden tot een pilot waarbij een klein deel van de collectie zal worden gedigitaliseerd. Het gezegde 'bezint, eer ge begint' lijkt echter op de digitale opslag van foto's bijzonder toepasselijk te zijn. Het laten uitvoeren van een deskundig onderzoek heeft het beeldopslagvraagstuk voor de SMG inzichtelijker en beter beheersbaar gemaakt.

In afwachting van de beslissingen om (een deel van) de collectie te digitaliseren, is sinds 1999 mogelijk foto's digitaal aan te leveren. Na aanschaf van hoogwaardige scanapparatuur kan in een aantal spoedeisende of anderszins dringende gevallen worden afgeweken van de gebruikelijke routine interne of externe gebruikers afdrukken te leveren, zeker nu professionele gebruikers steeds vaker om digitale beeldbestanden vragen.

Exploitatie en eigentijds beheer

Conservering en digitalisering bieden fotobeherende instellingen van nu grote kansen, maar stellen die tegelijkertijd voor hoge kosten. Het investeren van geld in fotocollecties is een relatief nieuw verschijnsel. In het vrij recente verleden nog was de kennis van het verval van fotografische objecten zó beperkt, dat vrijwel niemand geld spendeerde aan het verbeteren van de bewaaromstandigheden of de fysieke staat van foto's en negatieven. De waarneembare stijging van het kennisniveau en de daarmee actueel

wordende conserveringsproblematiek stelt veel instellingen voor een probleem. Dat probleem wordt in een tijd van de opkomst van digitale beeldopslagsystemen op menig beslissingsniveau nu juist niet als erg actueel wordt ervaren. Daar heerst vaak de mening, dat digitalisering de originele collectie overbodig zou maken. Vanuit deze redenering is investering in conserveringsprogramma's onrendabel. Deze opvatting is vrij eenvoudig te weerleggen. Economische motieven kunnen nauwelijks de reden zijn tot het digitaliseren van grote beeldcollecties: in veel gevallen zal conservering van de originelen goedkoper zijn. Onzeker is ook hoe digitale beeldarchieven zich op de lange duur zullen gedragen. Zeker is dat digitale bestanden veel onderhoud vergen. En 'stuk' is in de digitale wereld meestal definitief. Bij een geconserveerd analoog origineel is de houdbaarheid daarentegen heel wat nauwkeuriger te bepalen. Het vereiste onderhoud is minimaal, en ook bij een zekere mate van aantasting resteert vaak een bruikbaar beeld. Ten slotte moeten we niet uit het oog verliezen dat een collectie van originele foto's méér is dan een verzameling van beelden. Fotohistorisch onderzoek richt zich immers op een heel complex van picturale en fysieke eigenschappen van foto's. Dit alles wil niet zeggen dat we maar moeten afzien van de digitale droom. Beeldopslagsystemen bieden grote mogelijkheden, maar dan met name op het vlak van de toegankelijkheid van een collectie. Het uitbuiten van de grote kansen die goede fotocollecties bieden, zou de sleutel moeten vormen voor een succesvol conserverings- en digitaliseringsbeleid.

De organisatie overtuigen van de noodzaak iets te ondernemen, is altijd de eerste stap om het probleem daadwerkelijk te lijf gaan. Behoud van cultureel erfgoed is een fraaie term, maar voor het management niet altijd even zwaarwegend. Het bestaansrecht van een collectie moet in de praktijk toch vooral ook worden bewezen door een zekere economische waarde. Geen enkele niet op zuiver commerciële basis werkende fotocollectie is dermate winstgevend, dat de kosten voor restauratie of digitalisering van substantiële delen op redelijke termijn geheel kunnen worden terugverdiend. Hoewel dus een zuiver economische afweging moet worden vermeden, kan het doelgericht exploiteren van 'toppers uit de collectie' het beleid op dit front wel ondersteunen. Ook andere subsidiegevers dan de eigen organisatie (in Nederland is vooral de Mondriaan Stichting het aangewezen adres) zullen over het algemeen meer geïnteresseerd zijn in projecten waarvoor aantoonbaar belangstelling van de samenleving bestaat.

Het materiaal dat totnogtoe bij de SMG onderwerp werd van actieve conservering, de LFFD-vlakfilmnegatieven, de glasnegatievencollecties en de negatieven uit het Korea-archief van Wim Dussel, was historisch relevant (volgens de reeds genoemde Fotios-criteria categorie A of B) en bood

bij uitstek perspectieven tot verdere exploitatie. De Korea-foto's van Dussel waren wel het sterkst sprekende voorbeeld. De foto's staan volop in de belangstelling van de media doordat ze gebruikt worden in artikelen.¹³ En ook door een monografie over de Korea-oorlog die uitgebreid ingaat op het werk van Dussel en een begeleidende tentoonstelling.¹⁴

Militair van het
Nederlands
Detachement
Verenigde Naties
in Korea knielt bij
een gewonde (later
omgekomen)
kameraad,
mei 1951.
Een aantal van de
foto's die militair
correspondent
Wim Dussel tijdens
de Korea-oorlog
maakte, vallen op
door hun treffende
verbeelding van de
bittere strijd die de
soldaten moesten
leveren. Een
duplicerings-
programma heeft de
beelden behoed
voor verder verval

Ook foto's uit de overige collecties waren in publicaties te zien.¹⁵ Het is opmerkelijk hoe vaak een publicatie van foto's uit een collectie, hoe bescheiden ook, een stroom van vragen naar het desbetreffende materiaal oproept. De publicatie van beelden uit de collectie van de Artillerie-Inrichtingen genereerde bij het beeldarchief van de SMG direct een aantal verzoeken om foto's uit die collectie, waarbij in totaal vele tientallen foto's werden besteld. Tegenwoordig zijn veel instellingen door het lanceren van een website op het internet in staat voorbeelden uit hun collectie als smaakmakers aan het publiek te tonen. Bij het plaatsen van een beperkte selectie is het wel zaak voor voldoende afwisseling te zorgen door van tijd tot tijd met nieuwe (en liefst werkelijk 'onbekende') beelden te komen. Een on line bestelmogelijkheid kan de vraag naar deze en andere foto's behoorlijk opstuwten.

Wanneer het onder de aandacht van het publiek brengen van fotomateriaal daadwerkelijk vruchten begint af te werpen, is een gunstige uitgangspositie ontstaan: met de baten van de exploitatie kunnen de conservering en digitalisering van onderdelen van de collectie deels worden bekostigd.

Een aantoonbare vraag naar foto's kan voor een organisatie dus een waardevol instrument zijn bij het beargumenteren van de wens tot vergroting van de efficiency (zoals door digitalisering zou kunnen worden bereikt) of het veiligstellen van een collectie (zoals een conserveringstraject kan bewerkstelligen). Vanuit deze optiek zou de exploitatie van een fotocollectie opeens meer dan een noodzakelijk kwaad kunnen zijn. Het kan een meetlat zijn die langs de collectie wordt gelegd ter beoordeling van de maatschappelijke relevantie. Wie op deze schaal goed wil scoren doet er goed aan zijn materiaal goed te 'verkopen'. Te vaak, zo lijkt het, liggen de pronkjuwelen van een collectie in een kast of in een lade te verstoffen, zonder dat anderen dan een kleine groep ingewijden van het bestaan van de foto's afweten. Dikwijls wordt de klacht gehoord dat de wereld van pers en publiciteit naarstig op zoek is naar goed historisch beeldmateriaal, maar dat dit materiaal zo lastig te vinden is. In dit verband is het te prijzen dat het NFG zich in het kader van het Fotios-project inspanst om de totale 'fotocollectie Nederland' in kaart te brengen. Waarschijnlijk is op dit moment een globale inventarisatie van de deelnemende collecties het maximaal haalbare.¹⁶ De inspanningen hebben helaas nog niet geleid tot een in brede kring geaccepteerde standaard voor de digitale beschikbaarstelling van de Nederlandse fotocollecties. Wel is Nederland, door participatie van het NFA en het NIWI, vertegenwoordigd in het Europese Sepia-project, dat de internationale bewustwording van het belang van fotografische collecties wil stimuleren, waarbij het samengaan van digitalisering en conservering op de voorgrond staat.¹⁷

Mobiele
uitkijkposten,
circa 1920.
Het
glasnegatieven-
archief van het
voormalige
Topografisch
Bureau bevat veel
aandoenlijke
beelden van het
leger uit
'grootvaders tijd'

Omzien en vooruitzien

De fotocollectie van de SMG viert dit jaar in haar huidige vorm haar vijfendertigste verjaardag. Vooral de laatste acht jaar hebben behoorlijke verschuivingen te zien gegeven. Automatisering en professionalisering deden hun intrede. Tegelijkertijd met het ontstaan van deze nieuwe mogelijk-

heden werd het leven in het fotoarchief minder overzichtelijk: er bleken onvermoede chemische gevaren op de loer te liggen en nieuwe technieken verlegden dan wel de horizon, maar zorgden tegelijk voor veel onrust. Het was daarom zaak, gewapend met de juiste kennis, te analyseren waar risico's dreigden en waar juist mogelijkheden lagen. Zo werden de eerste schreden in de richting van een doelgerichte conserverings- en digitaliseringspolitiek gezet. Vanuit de huidige visie, die vooral is gericht op het in kaart brengen en in een kader plaatsen van de collectie, wordt de belangrijkste voorwaarde geschapen voor de succesvolle voortzetting van de dupliceringsprogramma's en het mogelijke begin van een pilotproject digitalisering. Dit project zal slechts een deelcollectie betreffen, waarvan aanmerkelijk is dat het uiteindelijke gedigitaliseerde bestand in een duidelijke behoefte voorziet. De keuze van de beelden die daarvoor in aanmerking komen moeten ook voldoende aanknopingspunten bieden voor kwaliteitscontroles op de images en het zoekstelsel. Het resultaat kan op internet worden getoond, in zijn geheel of gedeeltelijk als staalkaart van wat het beeldarchief van de SMG biedt.

Het begin van de eenentwintigste eeuw betekent voor het beeldarchief van de SMG, evenals voor veel andere fotocollecties, waarschijnlijk een keerpunt: de techniek overlaadt fotobeherende instellingen met snel op-eenvolgende ontwikkelingen op het terrein van digitale beeldopslag, terwijl tegelijkertijd de bewustwording van de eindigheid van fotografische procédés snel toeneemt.

Noten

- 1 *Nasporingen en studiën op het gebied der krijgsgeschiedenis*, 1891-24 april-1966, 's-Gravenhage 1966, p. 81-82.
- 2 Zie ook: *Historisch bezit Koninklijke landmacht. Verzamelingen militaire musea in Nederland*, Zaltbommel 1999.
- 3 Zie: L. Zweers, Aggressi II. *Operatie Kraai. De vergeten beelden van de tweede politionele actie*, Den Haag 1995; L. Zweers, *Strijd om Deli. Verboden foto's van de eerste politionele actie op Sumatra*, Zutphen 1997; L. Zweers, *Indië voorbij*, Zutphen 1998.
- 4 Jaarverslag Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 89, 1995, p. 33; Jaarverslag Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 90, 1996, p. 37; Jaarverslag Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 91, 1997, p. 36; Jaarverslag Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 92, 1998, p. 39, bronnenmateriaal ten behoeve van het Jaarverslag Sectie Militaire Geschiedenis 1999.
- 5 Van belang bij het kiezen van opslagmateriaal voor fotografische dragers is de zogenaamde Photographic Activity Test (PAT). De PAT-norm (ISO 10214) garandeert dat het desbetreffende verpakkingsmateriaal voldoet aan een breed pakket van relevante eisen voor de juiste opslag van fotografische materialen.

In Nederland biedt het NFRA aan te bemiddelen tussen leverancier en klant bij de aanschaf van PAT-getest materiaal. NFG-leden ontvangen bij bestellingen via het NFRA korting.

- 6 *Conservation of photographs*, [s.l.] 1985, p. 94.
- 7 Idem, p. 40-41.
- 8 Idem, p. 102-103.
- 9 Idem, p. 40-41.
- 10 Idem, p. 119-121; H. de Herder, 'Dupliceerprogramma's voor zwart-wit negatieven (deel 2)', in: *Nieuwsbrief Nederlands Fotogenootschap*, nr. 9, 1995, p. I-IV.
- 11 *Foto's naar waarde geschat, selectiecriteria voor de waardering van fotocollecties*, [s.l.] 1996, p. 8-12.
- 12 *Haalbaarheidsonderzoek digitalisering fotocollectie van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht*, [s.l.] 1999 (NIWI rapportnummer 005/99027/IT-I, projectnummer 98/dd/rvh/004).
- 13 Foto's van de oorlog in Korea, vervaardigd door Wim Dussel, werden onder meer geplaatst in: O. Groot, 'De collectie W.W. Dussel', in: *Nieuwsbrief Nederlands Fotogenootschap*, nr. 14, 1996, p. 5-6; B.C.M. Kester, 'Een frivool oorlog. De pers en de Korea-oorlog', in: *Historisch Nieuwsblad*, jg. 9 nr. 6, juli 2000, p. 34-38; W. Bevaart e.a., *Vijftig jaar Regiment Van Heutsz 1950-2000*, Den Haag 2000.
- 14 B.C.M. Kester, H. Roozenbeek en O. Groot, *Focus op Korea*. De rol van de Nederlandse pers in de beeldvorming over de Korea-oorlog 1950-1953, Den Haag 2000. De tentoonstelling Focus op Korea in fotoarchief Spaarnestad in Haarlem toont ook veel foto's van oorlogsfotograaf Wim Dussel.
- 15 O. Groot, 'Paarden als proefdier. De macabere praktijk van de Stuitkracht Commissie', in: *Nieuwsbrief Nederlands Fotogenootschap*, nr. 15, 1996, p. 14-15; O. Groot, 'Duizend bommen en granaten. Onvermoede vondsten bij de Artillerie-Inrichtingen', in: *Nieuwsbrief Nederlands Fotogenootschap*, nr. 24, 1999, p. 3-6.
- 16 Zie voor de opzet van het Fotios-project en zijn onderdelen: *Fotios bulletin* 1, 1995; *Fotios bulletin* 2, 1997.
- 17 Zie voor meer informatie over Sepia: <http://www.knaw.nl/ecpa/sepia/>.